

XII. st. samo iz bizantsko-mletačke perspektive? Nije li sam autor tvrdio da je Dalmacija »prešla pod vlast« Krešimira IV? Može li se taj treći faktor uopće mimoći? Ta privilegija koje u nekom obliku dobivaju dalmatinski gradovi od Arpadovića jasno pokazuju da su oni nad njima stekli početkom XII. st. suverenitet, koji je Venecija još u XIV. st. morala uzimati u obzir (T. Smičiklas, C. D. VIII, 293, 1311).

Uostalom, dalmatinski su gradovi imali u osnovnim linijama isti samostalni razvitak koji je karakterističan za gradove na Mediteranu uopće. Oni su u stoljetnom razvoju od biskupskih centara postali više manje samostalne komune s vlastitim činovnicima. Upravo je to bio, prema mom uvjerenju, jedan od osnovnih razloga zašto je bizantska uprava ostala ne samo na površini, već je bila ograničena i na sam centar teme. Bez isticanja ovih važnih elemenata, koji su najozbiljnije kočili Bizant u njegovu nastojanju da i Dalmaciju učini svojom pravom temom, razvoj se ove oblasti jedva može razumjeti. Čini se, prema tome, da se na povijesti Dalmacije, kao i balkanskih zemalja uopće, na poseban način odrazio njen položaj između Istoka i Zapada. Ako bismo željeli dati prednost jednom od tih utjecaja, onda je to nesumnjivo bio zapadni, čak toliko, da je udario osnovni početak razvoju dalmatinskih gradova i učinio bizantsku upravu u njima formalnom. Ona je bila zbog toga tanka ljuska, koja je ne samo napukla, nego i nestala prije nego što je uspjela ojačati. Ostaje najzad samo osamljena jezgra, ne samo nesposobna da okupi svoje nekadašnje dijelove, već da se i sama održi.

Prema svemu što je rečeno lako se može razabrati da je ovom prvom raspravom o bizantskoj upravi u Dalmaciji otvoren niz pitanja i s obzirom na odnos dalmatinskih gradova prema Bizantu i prema Hrvatskoj. Ferlugina je zasluga u tome što je pokazao, gledajući proces s bizantskog stajališta, kakva je ta uprava bila, ili bolje rečeno, kakva je mogla biti. No kako su to prvi koraci — koji su uvijek najteži — dalja će istraživanja na tom problemu izdvojiti i zadržati od njegovih rezultata ono što je najvrednije.

Nada Klaić

PAUL S W E E Z Y, TEORIJA KAPITALISTIČKOG RAZVITKA. NAČELA
MARKSISTIČKE POLITIČKE EKONOMIJE. ZAGREB 1959, str. 401.

Iako je ovaj rad poznatog američkog ekonomiste prvi put objavljen pred skoro 20 godina (1942), njegova aktuelnost nije nimalo smanjena. Naime, S. obrađuje zakone razvitka, stare i nove tendencije, opći trend kretanja kapitalističkog sistema i njegovu naučno vjerojatnu sudbinu. Kao što je vidljivo iz podnaslova, autor ustvari izlaže bitne elemente Marksova učenja o kapitalizmu. Ovo izlaganje, koje je kritičko i kreativno, čini prvi veći dio knjige. Obzirom da pisca osobito zanima sudbina sistema, poglavlja ovog dijela su koncipirana u skladu s ovim osnovnim interesom i nižu se logičkim slijedom od teorije o vrijednosti i višku vrijednosti do razmatranja o akumulaciji, krizama i kroničnoj depresiji.

Već u uvodu podvrgnuta je oštroj kritici jedna od važnih struja ekonomske misli Zapada — subjektivistička teorija vrijednosti, koja forsira ispitivanje odnosa proizvod-potrošač, a zapostavlja društvenu pozadinu razmjene. Kasnije autor pokazuje, da su i novije škole buržoaske političke ekonomije velikim dijelom sterilne, jer pre-

nose težište istraživanja u zonu mehaničkih relacija, u područje privrednog mikrokozma. Ovi smjerovi ekonomske misli ostavljaju po strani kao nesaznajnu, nekorisnu ili nebitnu problematiku o društvenoj srži ekonomskih kategorija, o općim zakonitostima i tendencijama i ne dopiru daleko od registracije pojava i odnosa u svakodnevnoj privrednoj situaciji. S. s pravom povezuje ove smjerove s robnim fetišizmom, uvrštavajući ih u seriju mistifikacija i zamagljivanja, čije se klice javljaju još u djelima klasične političke ekonomije, a koje se ne zasnivaju samo na svijesnim intencijama, već u još većoj mjeri na općem karakteru društvenih veza u kapitalizmu.

U svom izlaganju osnovnih komponenata Marksova učenja o funkcioniranju i razvitku kapitalizma, S. se ne susteže od otkrivanja praznina i slabih mjesta, ali nastoji da ih objasni i zatim premosti lancem misli, izgrađenim na bazi Marksove metode i u skladu snjegovim glavnim postavkama. U tom pogledu naperi pisca su koncentrirani na dva problema. On traži, prvo, ključ za pretvaranje vrijednosti u tržišne cijene i u tom se služi i općom logikom Marksove koncepcije i matematičkom metodom. Ovaj napor i njegov uspjeh nisu nevažni, jer povećavaju opću čvrstinu marksističke političke ekonomije. Ali S. upozorava, da ovo razrješenje problema samo dokazuje ispravnost Marksova pristupa pitanju, koji je posve opravdano ostao na određenom nivou apstrakcije, ne upuštajući se u istraživanje sekundarnih aspekata. Problem kriza je drugo pitanje, koje naročito autora zanima. On uočava nedorečenost razbacanih Marksovih misli o ovom pitanju, ali konstatira, da su stavovi njegovih kritičara raznih boja uglavnom neispravni. Oni posve zanemaruju neke važne Marksove misli o krizama, a druge pogrešno tretiraju. Oslanjajući se na te fragmente, S. razvija opću koncepciju o krizama, koja naglašava moment nedovoljne potrošnje. On se ne slaže s Marksovom tvrdnjom o tendenciji pada profitne stope zbog porasta organskog sastava kapitala, ali njegova kritika nije ovdje osobito uvjerljiva. S. nastoji da nađe druge uzroke tendenciji pada profitne stope, te ih i nalazi. Razumljivo je, da otkrivanje drugih razloga ne znači automatsko anuliranje prvih, koje je obrazložio Marks, ali i S-evi rezultati imaju svoju vrijednost. On brižno analizira tendencije kretanja elemenata viška vrijednosti. Kako akumulacija raste brže od potrošnje radnika i kapitalista, a investicije u konstantni kapital brže od onih u varijabilni, raskorak između ponude i potražnje sve osjetljivije ugrožava normalno funkcioniranje kapitalističke privrede.

Ova se problematika ponovo javlja u poglavlju o slomu kapitalizma. Budući da ni ovo pitanje nije kod Marksa razrađeno, S. slijedi njegove sljedbenike, a osvrće se i na postavke »kritičara« o tom problemu. On ne negira samo stavove revizionista (Bernstein, Tugan-Baranovski) i onih »ortodoksnih« marksista koji su im se kasnije pridružili (C. Schmidt, Kautsky), već i one dosljednih sljedbenika Marksove misli (R. Luxemburg, H. Grossmann). Njegova kritika, osobito Roze Luxemburg, može se samo djelomično usvojiti, ali svakako pridonosi rasčišćavanju pojmova. Autoru se ipak čini najprihvatljivijom postavka Kautskog o putu kapitalizma u kroničnu depresiju, koju prekračuju nove socijalne snage, dok tvrdnju o potpunom kočenju i slomu sistema na bazi privredne automatike ocjenjuje kao deplasiranu i, na osnovi socijalne historije, neizvodljivu. Baš zbog takvog stanovišta, opširno razmatra problem kronične depresije. Ponovo se javlja moment nedovoljne potrošnje, ali sada razmatran iz drugog, općenitijeg aspekta, t. j. ne više u vezi s krizom nego s razvojem

sistema uopće. Šire razmatranje ovog momenta dovodi autora do zanimljive analize faktora sa suprotnim djelovanjem (nove industrije, pogrešne investicije, porast stanovništva u kapitalističkom sistemu, neproizvodna potrošnja i državni rashodi). No i sadašnju djelotvornost, a još više tendencije kretanja ovih faktora, teško je utvrditi, ako se ostane na suviše visokom nivou generalizacije. Zato S. ističe potrebu približavanja stvarnosti, i to suvremenoj, jer se jedino tako može steći prava slika o budućnosti sistema.

Ovo je približavanje stvarnosti izvršeno u drugom dijelu knjige obradom posljednje faze kapitalizma, t. j. imperijalizma. Prateći posve nove pojave, tendencije i zakonitosti, S. se sve više primiče konkretnoj socijalnoj i političkoj problematici modernog vremena, ali nota uopćavanja i širokih zahvata ostaje, pa on i nadalje vješto primjenjuje apstraktno deduktivnu metodu. Na kraju poglavlja o krizama i depresiji, S. zaključuje, da državni rashodi snažno utječu na stanje i kretanje potrošnje, pa tako olakšavaju realizaciju roba. To je doduše osnovni uvjet za normalni tok kapitalističke privrede, ali je time iscrpljena samo jedna, iako vrlo važna strana državne djelatnosti. Njezine funkcije razmatraju se opširnije u početku drugog dijela knjige. Međutim, potpunije objašnjenje djelovanja države ne može se pružiti u okviru najopćenitijih postavki o sistemu. Potrebno je konkretnije ispitivanje one faze kapitalizma, u kojoj ovo pitanje već i po svojim vanjskim znacima postaje aktuelno.

Zato pisac skicira razvoj monopola na bazi koncentracije i centralizacije kapitala. Od dioničkih društava i »personalne unije« industrijskih, bankarskih, trgovačkih i drugih korporacija put vodi prema različitim formama udruživanja kapitala. Pobjajući Hilferdinga, osobito tvrdnjom o unutrašnjem financiranju dioničkih društava i relativno visokoj akumulaciji u monopoliziranoj industriji, S. tvrdi da značenje banaka u imperijalizmu nije tako veliko jer je njihovo zlatno doba završilo s krajem perioda »osnivanja« (dioničkih društava). Iako su ove konstatacije dijelom ispravne, nije time iscrpljen problem mjesta banaka u razvijenom kapitalizmu, što međutim ne utječe na opću solidnost autorova shvađanja o imperijalizmu.

Sljedeća poglavlja treba da odgovore na pitanje, koliko pojava monopola mijenja već izložene i objašnjene osnovne postavke o kapitalizmu. Pisac nije dokraja objasnio djelovanje monopolnih cijena na zakon vrijednosti; u pitanju o ekstraprofitu monopola držao se Marksa, a u postavci o novom načinu izjednačavanja profitne stope Hilferdinga. Znatno su samostalnije i potpunije obrađeni baš oni aspekti djelovanja monopola i velikog pritiska slobodnog kapitala na nemonopolizirane oblasti privrede na akumulaciju, odnosno na investiranje. Zbog nerentabilnosti investiranja unutar monopola i velikog pritiska slobodnog kapitala na nemonopolizirane oblasti privrede u metropolama, kapital bježi u inozemstvo. Teza o nužnoj ekspanzivnosti monopolističkog kapitala dobiva tako novu potvrdu. Ali monopol vrši i još jedan vrlo jak utjecaj, čija je društveno-politička, a i ekonomska važnost vrlo velika. On uvećava distributivni aparat daleko preko granica potreba razmjene, što stvara nove srednje klase, proširuje potrošnju i smanjuje akumulaciju. Rezimirajući učinke monopola, autor ističe jačanje tendencije pada profitne stope i neophodnost ekspanzije — izvoza kapitala. Zato se razmatranje nastavlja izlaganjem o svjetskoj privredi i ekonomskoj politici vodećih sila u konkurentskoj i monopolističkoj fazi kapitalizma.

Opća slika svjetske privrede ima jedan vrlo važan nedostatak. Problem vrijednosti i svjetskih cijena nije ispravno postavljen, pa zato nije mogla biti ni nabačena misao o eksploataciji zaostalih zemalja od strane naprednih posredstvom međunarodne razmjene. U poglavlju o ekonomskoj politici povezuje se u jedinstveni kompleks carinski sistem, izvoz kapitala, industrializacija zaostalih krajeva svijeta i njihova nacionalno-oslobodilačka borba. Njezina je važnost, kako se može zaključiti na osnovu S-eve analize monopola i njegovog djelovanja, veća nego što se obično pomišlja.

Ona otvara nove putove ekspanzije i čuva stare. Ali aparat sile je potreban i u unutrašnjoj politici. Sve brojniji i bolje organizirani proletarijat opasan je protivnik. I za ugušivanje njegovih bunтова i revolucija i za provođenje ustupaka u vidu radničkog zakonodavstva treba jači i brojniji državni aparat. Osim toga, monopolom je egoizam buržoazije toliko potenciran, da njegovi ekscesi mogu ugroziti cijeli sistem i zato je intervencija države neophodna. Ona mora predstavljati »mozak« sistema, s organima dovoljno razgranatim da uoče na vrijeme opasnost i razmjerno efikasnim da zaustave »nerazumne« i kazne nepokorne. Kako u svjetskoj ekspanziji učestvuju giganti, koji se međusobno ne takmiče samo u privredi već i u naoružanju, otvoren je put u oružane obračune radi ponovne podjele svijeta. Od lokalnih čarki, brza linija vodi u velike, opće, duge i krajnje iscrpljujuće ratove. Zemlje s najviše oštećenom strukturom mogu podleći socijalnoj revoluciji (Rusija) ili se uspostavlja labilna ravnoteža kapitala i rada (weimarska Njemačka).

U završnom dijelu knjige S. razmatra drugu mogućnost, koja je u nekoliko zemalja postala stvarnost i ubrzo dovela do fašizma — novog oblika imperijalizma. Ovdje proširuje analizu položaja »srednjih klasa« i razrađuje njihovu političku fizionomiju. I stari i novi slojevi sitne buržoazije nalaze se u procjepu između organiziranog kapitala i organiziranog rada, udarci kriza, stagnacija i ratova zahvaćaju ih tim snažnije što njihova heterogenost sprečava ekonomsko povezivanje slojeva i grupa sa separatnim interesima. Pritom je autor trebao naglasiti, da sitna buržoazija nadomješta nedostatak ekonomske organizacije opsežnijim i čvršćim političkom udruživanjem. Fašizam posuđuje principe discipline i političke centralizacije od radničkog pokreta, ali ih razvija do apsurdna. Od organiziranog kapitala preuzima načelo beskrupulozne sile, koja se planski bori za svoje ciljeve bez obzira na sredstvo i žrtve. Sinteza svih ovih elemenata stvara od fašizma opasnu snagu, kristalizacioni centar vojske nezadovoljnika, koja raste u geometrijskoj progresiji sa svakom novom privrednom i socijalnom krizom.

Ovaj nedostatak S-eve analize fašizma posve zasjenjuju izvrsni pasusi o odnosu kapitala i fašizma. On crta faze tog odnosa i u skladu s tim tretira pitanje socijalne »novosti« u svijetu fašizma. Konstatira, da bitna obilježja kapitalizma, kao i njegove osnovne suprotnosti ostaju, samo što novi ljudi ulaze u staru vladajuću klasu i donose joj svoju brutalnost i energiju. S. nije naglasio neke doprinose. Ekstraprofiti iz kolonijalne eksploatacije predstavljaju sve značajniji dio u općem višku vrijednosti cijeloga kapitalističkog svijeta. Profitna stopa u metropolama kako u monopolu (osobito zbog golemog širenja distributivne mreže i reklame) tako i u uskom polju van njega (radi prevelike ponude kapitala, koji nema stimulansa da se investira u monopolu) pada na razinu profita u uvjetima slobodne konkurencije. Da je autor ispravno

obradio svjetske cijene i ekstraprofit u međunarodnoj razmjeni, koju također ugrožavaju nacionalni pokreti zaostalih zona, njegova bi teza o porastu značenja ovih pokreta postala još uvjerljivija. Treba dodati, da nacionalno-oslobodilačke snage nakon svoje pobjede nastoje da isprave jednostranosti industrijalizacije, ostvarene u ograničenim razmjerima pod diktatom stranog kapitala i time poremećuju dotad ustaljene tokove međunarodne razmjene. Usto nacionalizacija i razna ograničenja ozbiljno koče izvoz kapitala.

Ekspanzija monopola traži opravdanje — politički veo, koji bi što uspješnije prikrio sablažnjivu golotinju njegovih interesa. Tome služi nacionalizam, čija oslobodilačka sadržina ustupa mjesto agresivnosti i negaciji drugih, kao i rasizam, koji isto ima i posebne funkcije u unutrašnjoj politici metropola (mistifikacija uzroka socijalnih zala i preotimanja pozicija jakim konkurentskim grupama). Autor nije analizirao specifičnu namjenu rasizma u svjetskoj politici. Ovim se ideološkim oružjem ustvari služe vladajuće klase metropola u nastojanju da stvore prostraniju i moćniju bazu za svoju ekspanzionističku politiku od one, koju im pružaju vlastite nacije. Zaštita i podupiranje »rasnih« srodnika van granica metropola omogućuje uplitanje u odnose drugih zemalja, u kojima su ovi veće ili manje manjine. Međutim, ako su ondje ovi srodnici u većini, njih se može navesti da uključe svoju zemlju u ekonomski ili politički sistem metropole. Dakako, da u svojoj politici ekspanzije, penetracije i agresije, mirnog i nasilnog prodiranja, monopol mora računati sa stavom raznih klasa i slojeva u društvu metropola. Baš njih i treba zagrijati za nacionalizam, militarizam i nacizam. S. ispituje koristi, koje proletarijat može crpsti iz ekspanzije i kapitalističke politike i konstatira, da su one samo privremene i za opće odnose klasa nebitne. Analiza društvenog položaja starih i novih slojeva sitne buržoazije pokazuje, da oni predstavljaju osobito prikladan teren za bujanje nebuloznih i patetičnih doktrina o superiornim nacijama i rasama.

Problem o ulozi i porastu funkcija države, postavljen na početku drugog dijela knjige, sada se napokon rješava. Cijelo razmatranje o kompleksu monopol-inozemna ekspanzija vodi zaključku, da je potrebna što jača država. Ona otvara nove putove ekspanzije i čuva stare. Ali aparat sile je potreban i u unutrašnjoj politici. Sve brojniji i bolje organizirani proletarijat opasan je protivnik. I za ugušivanje njegovih buntova i revolucije i za provođenje ustupaka u vidu radničkog zakonodavstva treba jači i brojniji državni aparat. Osim toga, monopolom je egoizam buržoazije toliko potenciran, da njegovi ekscesi mogu ugroziti cijeli sistem i zato je intervencija države neophodna. Ona mora predstavljati »mozak« sistema, s organima dovoljno razgranatim da uoče na vrijeme opasnost i razmjerno efikasnim da zaustave »nerazumne« i kazne nepokorne. Kako u svjetskoj ekspanziji učestvuju giganti, koji se međusobno ne takmiče samo u privredi već i u naoružanju, otvoren je put u oružane obračune radi ponovne podjele svijeta. Od lokalnih čarki, brza linija vodi u velike, opće, duge i krajnje iscrpljujuće ratove. Zemlje s najviše oštećenom strukturom mogu podleći socijalnoj revoluciji (Rusija) ili se uspostavlja labilna ravnoteža kapitala i rada (weimarska Njemačka).

U završnom dijelu knjige S. razmatra drugu mogućnost, koja je u nekoliko zemalja postala stvarnost i ubrzo dovela do fašizma—novog oblika imperijalizma. Ovdje proširuje analizu položaja »srednjih klasa« i razrađuje njihovu političku fizionomiju. I stari i novi slojevi sitne buržoazije nalaze se u procjepu između organiziranog kapitala i organiziranog rada, udarci kriza, stagnacija i ratova zahvaćaju

ih tim snažnije što njihova heterogenost sprečava ekonomsko povezivanje slojeva i grupa sa separatnim interesima. Pritom je autor trebao naglasiti, da sitna buržoazija nadomješta nedostatak ekonomske organizacije opsežnijim i čvršćim političkim udruživanjem. Fašizam posuđuje principe discipline i političke centralizacije od radničkog pokreta, ali ih razvija do apsurdna. Od organiziranog kapitala preuzima načela beskrupulozne sile, koja se planski bori za svoje ciljeve bez obzira na sredstva i žrtve. Sinteza svih ovih elemenata stvara od fašista opasnu snagu, kristalizacijski centar vojske nezadovoljnika, koja raste u geometrijskoj progresiji sa svakom novom privrednom i socijalnom krizom.

Ovaj nedostatak S-eve analize fašizma posve zasjenjuju izvrsni pasusi o odnosu kapitala i fašizma. On crta faze tog odnosa i u skladu s tim tretira pitanje socijalne »novosti« u svijetu fašizma. Konstatira, da bitna obilježja kapitalizma, kao i njegove osnovne suprotnosti ostaju, samo što novi ljudi ulaze u staru vladajuću klasu i donose joj svoju brutalnost i energiju. S. nije naglasio još neke doprinose pobjedničke sitne buržoazije, koji proizlaze iz njezina položaja i životnog stila. To su neznanlaštvo, prazna superiornost, duh općeg nepovjerenja i sumnjičenja, izgrađena metoda konfidencije i podmetanja, korupcija i nezasićena pohlepa, cijeli jedan svijet sitnih strasti i bučne ograničenosti. Autor naglašava spajanje partije, države i privrede, popraćeno izgradnjom opsežne i komplicirane hijerarhije moći i imetka. Razmatranja o fašizmu završava dobro fundiranom tvrdnjom, da ovaj oblik imperijalizma ne predstavlja nužnost razvijenih kapitalističkih sredina, ali je vrlo vjerojatan u zemljama, koje svjetski oružani sukobi dovedu do ruba propasti.

U zaključku djela S. daje svoju prognozu budućnosti. Svjetski sukobi, koje izazivaju fašističke sile uz istovremeno postojanje socijalističkih područja, i antiimperijalistički pokret zaostalih i podređenih zemalja, u kojima političko vodstvo preuzima proletarijat, daju nova obilježja ratovima i sve više približavaju opću pobjedu socijalizma. Vrlo je značajan i autorov napor, da dokaže neosnovanost prevelikog pouzdanja u mogućnost reforme sistema. Političke pretpostavke, koje su neophodne za odlučne promjene, ne postoje i zato i buržoaski i proleterski reformizam (škola New-Deala i socijal-demokracije) doživljavaju neuspjeh.

Opći je kvalitet djela vrlo visok, to je pregledna i puna građevina, čija je logika snažna i vješta. Osnovna nit djela — sudbina kapitalističkog sistema — nigdje se ne prekida. Zbog ovih razloga, S-eva knjiga je podjednako korisna i ekonomistima i historičarima u studiju kapitalizma, osobito njegove posljednje faze.

Rene Lovrenčić

STOGODIŠNJICA ČASOPISA »HISTORISCHE ZEITSCHRIFT«

Svezak 189/1959 časopisa »Historische Zeitschrift« posvećen je stogodišnjici njegova osnivanja i obuhvaća ne samo pregled historijata HZ nego i prikaz razvoja organizacije historijske nauke u tom razdoblju na sveučilištima, institutima i u historijskim društvima na čitavom području njemačkog jezika, t.j. u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj.

Theodor Schieder, jedan od dvojice urednika HZ, piše o njemačkoj historiografiji u zrcalu HZ. (Sch. je i član komisije, koja izdaje »Dokumentaciju o protjeri-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB